

Μια λανθάνουσα χαλκογραφία του Γύζη

Συμβολή στη μελέτη της ελληνικής χαρακτηριστικής του ΙΘ' αι.*

Δημήτρης Παυλόπουλος

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
dempavl@arch.uoa.gr

*Μνήμη Νέλλης Μιαυρή (1939–2011),
που μελέτησε και αγάπησε τον Γύζη*

ABSTRACT

A Latent Etching by Gyzis. Contribution to the Study of 19th-century Greek Prints

Known by his painting and drawings, Nikolas Gyzis (1842–1901) also engaged in prints. A latent etching by Gyzis has been included as a photogravure in a monograph devoted to his works. The print was published in 1902 in a series of monographs for artists, edited by the painter and art historian Hermann Knackfuß (1848–1915) for the publishing house Velhagen & Klasing based in Bielefeld and Leipzig. Worked as an etching, the copper plate may be dated ca. 1899, if we accept that it depicts the young son of the painter Telemachos. Strangely enough, this etching did not appear in later publications on Gyzis. Is it possible that both its copper plate and any etchings produced from it were lost, left lying in the home of the painter and his two daughters in Munich during World War II?

Την εισαγωγή της ξυλογραφίας και της χαλκογραφίας στο Σχολείο των Τεχνών της Αθήνας κατά τον ΙΘ' αιώνα την προέβλεπε το βασιλικό διάταγμα αναδιοργάνωσής του. Έτσι, κατά το σχολικό έτος 1843–44 το μάθημα της ξυλογραφίας εμφανίζεται στο πρόγραμμα του Καθημερινού Σχολείου.¹ Η διδασκαλία του μαθήματος αυτού ανατέθηκε στον Αθωνίτη ιερομόναχο-ιεροδιάκονο Αγαθάγγελο Τριανταφύλλου (π. 1786–1872), με καταγωγή από τη Νιγρίτα Σερρών.² Ο Αγαθάγγελος δίδαξε την ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο³ το μάθημα ήταν αρχικά οργανωμένο σε δύο τάξεις και από το σχολικό έτος 1848–49 σε τρεις. Οι μαθητές διδάσκονταν την αντιγραφική ξυλογραφία από ξυλογραφία και κατόπιν από χαλκογραφία, ελαιογραφία ή λιθογραφία, αλλά και από γλυπτά, εκμαγεία αρχαίων έργων. Αντέγραφαν αγγλικές ή γαλλικές ξυλογραφίες και χαλκογραφίες.⁴ Τον ΙΘ' αιώνα η ξυλογραφία ανήκε στις εφαρμοσμένες τέχνες, συνδυασμένη και με την τυπογραφία,⁵ αφού αποτελούσε τη βασική τεχνική για την εικονογράφηση περιοδικών, όπως η *Ευτέρπη* και η *Πανδώρα*.⁶ Ο ίδιος ανέλαβε από το 1854 και

* Αναθεωρημένο κείμενο ανακοίνωσης στο ΙΧ Συμπόσιο του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ (κεντρικό κτήριο Πανεπιστημίου Αθηνών, αμφιθέατρο Ιωάννης Δρακόπουλος, 5–6 Απριλίου 2013).

¹ Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 29.

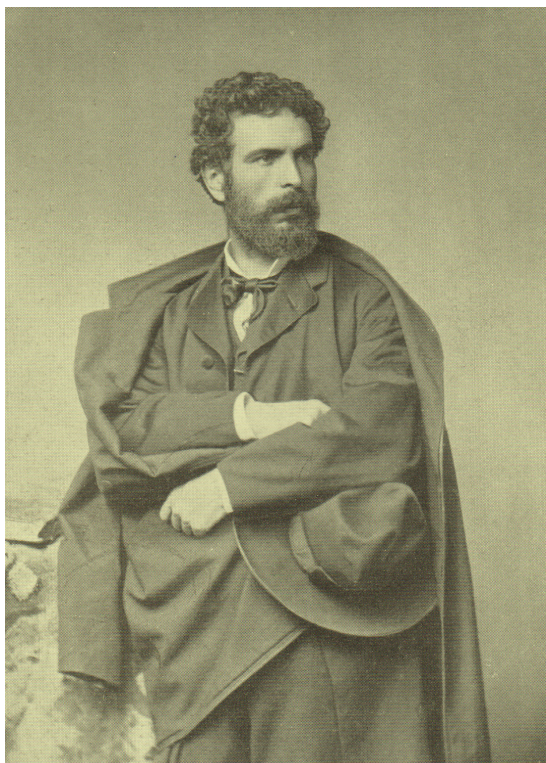
² Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 29–30, υποσ. 58.

³ Παυλόπουλος 2011, 68.

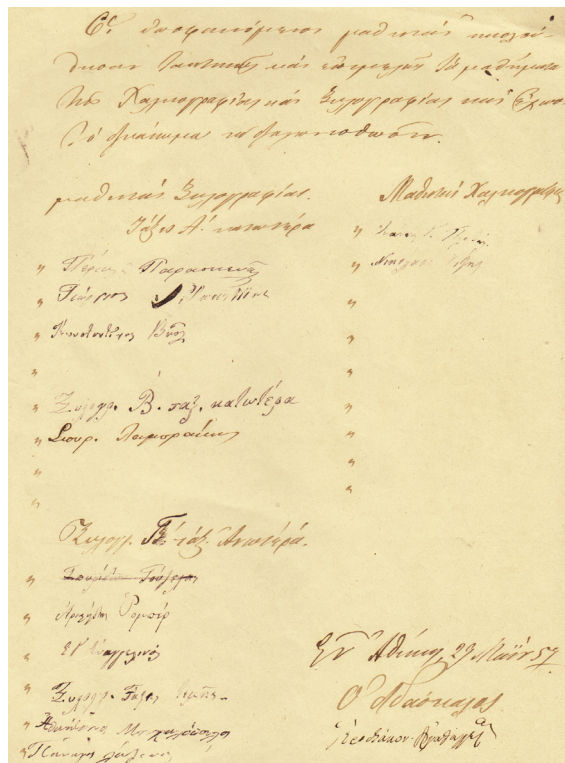
⁴ Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 33.

⁵ Παυλόπουλος 2011, 43· Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 33.

⁶ Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 33–9.

Εικ. 1. Ο Νικόλας Γύζης στο Μόναχο το 1875, φωτογραφία με την τεχνική του υγρού κολλοδίου τυπωμένη σε χαρτί αλμπουμίνας, Αρχείο Εθνικής Πινακοθήκης και Μουσείου Αλεξάνδρου Σούτζου (Δροσίνης και Κορομηλάς 1953).

Εικ. 2. Έγγραφο του διδασκάλου της χαλκογραφίας στο Σχολείο των Τεχνών Αγαθάγγελου Τριανταφύλλου το 1857 με αναγραφή του Νικόλα Γύζη ως μαθητή χαλκογραφίας (ιδιωτική συλλογή).

το μάθημα της χαλκογραφίας σε μία τάξη και δίδαξε για πρώτη φορά τη μέθοδο με καλέμι,⁷ που την είχε διδαχτεί στο Άγιον Όρος. Οι μαθητές χάραζαν στον χαλκό ζωγραφικά έργα, χαρακτηριστικά και γλυπτά. Η τάξη της χαλκογραφίας ακολουθούσε τις τάξεις της ξυλογραφίας.⁸

«Μετά των εκατοντάδων σχεδίων, μικρών και μεγάλων, μέχρι κολάσεως και παραδείσου, έζησα ονειρευόμενος», έγραφε, ανάμεσα σε άλλα, με κόκκινο μελάνι σε ένα χαρτάκι, λίγο καιρό πριν φορέσει το μαύρο κράνος του θανάτου ο Νικόλας Γύζης (1842–1901) (Εικ. 1).⁹ Η πρόταση αυτή δημοσιεύεται στις τελευταίες σελίδες του τόμου με όσες από τις επιστολές του ζωγράφου στάθηκε δυνατό να περισωθούν. Οι επιστολές αυτές έχουν τη μικρή ιστορία τους: συγκεντρωμένες ευλαβικά, επί είκοσι τρία χρόνια, από τη φιλοξενούμενη από το ζεύγος Γύζη στο Μόναχο, αγαπημένη αδελφή της συζύγου του ζωγράφου, κουνιάδα του, τη ραχιτική Ουρανία Νάζου (γ. 1871), κόρη του συντοπίτη του, τραπεζίτη, υποστηρικτή και πεθερού του Νικολάου Νάζου (1817–1888), κατόπιν, επί άλλα τριάντα χρόνια, φυλαγμένες από την κόρη του John, πέμπτου βαρόνου Abercromby, νύφη της, σύζυγο του αδελφού της, διευθυντή του Ωδείου Αθηνών Γεωργίου Νάζου (1862–1934),¹⁰ Edla Louisa Montague (γ. 1877), κατέληξαν, μέσω του γιου του ζωγράφου, γλύπτη Τηλέμαχου (1884–1964), να εκδοθούν το 1953 από το σπουδαίο περιοδικό *Εκλογή* της Ελένης Βλάχου (1911–1995),¹¹ με την επιμέλεια του ποιητή,

⁷ Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 39, 43.

⁸ Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 43.

⁹ Δροσίνης και Κορομηλάς 1953, 270· Καλλιγιάς 1981, 197.

¹⁰ Καλογερόπουλος 1998, 4: 314–6. — Για τον Γεώργιο Νάζο και την προσφορά του στο Ωδείο Αθηνών αναντικατάστατη παραμένει η μονογραφία του Δροσίνης (1938).

¹¹ Καρুকόπουλος 2008, 1: 380.

δημοσιογράφου και ακαδημαϊκού Γεωργίου Δροσίνη (1859–1951)¹² έως το 1939 και του δημοσιογράφου Λάμπρου Γ. Κορομηλά (1916–1981)¹³ μεταπολεμικά, που πρόσθεσε και τα σύντομα επεξηγηματικά κείμενα μεταξύ των επιστολών· οι επιστολές τούτες του ζωγράφου απόκεινται σήμερα ως αρχαιακό υλικό στην Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου.¹⁴

Γνωστός από τη ζωγραφική και τα σχέδια του περισσότερο, ο Γύζης ασχολήθηκε από νέος και με τη χαρακτική. Κατά το σχολικό έτος 1852–53 πήρε μέρος στους διαγωνισμούς της πρώτης τάξεως της ξυλογραφίας και τιμήθηκε με το πρώτο βραβείο (5 δρχ.) για την ξυλογραφία του *Πελαργός ιστάμενος*, η οποία δημοσιεύεται στο περιοδικό *Πανδώρα*,¹⁵ εικονογραφώντας άρθρο «Περί πελαργών». Επί μία ολόκληρη δεκαετία, από το 1854 έως το 1864, διακρίθηκε σε όλους τους ετήσιους διαγωνισμούς, τόσο στις τάξεις της ζωγραφικής όσο και στην τάξη της χαλκογραφίας (Εικ. 2). Συμμετέσχε και βραβεύτηκε με το πρώτο βραβείο (16 δρχ.)

στους διαγωνισμούς του σχολικού έτους 1855–56 για χαλκογραφία του με θέμα *Ο εις Εμμαούς Δείπνος*,¹⁶ του σχολικού έτους 1856–57 για χαλκογραφία του με θέμα *Απόστολος Ιάκωβος ο αδελφόθεος*,¹⁷ του σχολικού έτους 1858–59 για χαλκογραφία του με απεικόνιση του *Κοραή*,¹⁸ αντιγραφή από γύψινη προτομή, ίσως του Ιωάννη Κόσσου (1822–1875),¹⁹ με την οποίαν απέσπασε και χάλκινο μετάλλιο στην πρώτη έκθεση των Ολυμπίων.²⁰ Από τα σπουδαστικά χρόνια του σώζονται δύο χαλκογραφίες του δουλεμένες με καλέμι: η πρώτη, χρονολογημένη το 1859, έχει θέμα τους *Άγιους Δέκα Μάρτυρες τους εν Κρήτη υπέρ πίστεως και πατρίδος μαρτυρήσαντας επί Δεκίου*, 249 μ.Χ. (Εικ. 3),²¹ και η δεύτερη τον μυθικό βασιλιά της Λυδίας *Τμώλο* (Εικ. 4).²² Το σχέδιο της πρώτης χαλκογραφίας έγινε από τον Ρεθύμνιο ζωγράφο-αγιογράφο Αντώνιο Χατζη Γεωργίου Βεβελάκη (1819–1914) και χαρακτήθηκε από τον Γύζη.²³ Η χάλκινη πλάκα της (21 × 15 εκ.) αγοράστηκε το 1967 από την Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου.

Εικ. 3. Αντώνιου Χατζη Γεωργίου Βεβελάκη και Νικόλα Γύζη, *Άγιοι Δέκα Μάρτυρες οι εν Κρήτη υπέρ πίστεως και πατρίδος μαρτυρήσαντες επί Δεκίου*, 249 μ.Χ., 1859, χαλκογραφία, Εθνική Πινακοθήκη & Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (Καλλιγιάς 1981).

¹² Χρυσογέλου-Κατσή 2008, 1: 532–33.

¹³ Παπαδημητρίου 1990, 2: 148–51.

¹⁴ Μισιρλή 1995, 388, υποσ. 2.

¹⁵ Πανδώρα 1853, 401· Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 193.

¹⁶ Μπόλης 2000, 334· Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 131.

¹⁷ Μπόλης 2000, 338· Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 133.

¹⁸ Μπόλης 2000, 342· Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 134.

¹⁹ Ο Κόσσος είχε φιλοτεχνήσει το 1855 προτομή του Κοραή. Μυκονιάτης 1984, 388–92, 443, αρ. 8.

²⁰ Μπόλης 2000, 72· Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 50–1, 160· Ολύμπια 1859, 95.

²¹ Καλλιγιάς 1981, 27–8.

²² Καλλιγιάς 1981, 28· Χρήστου 1994, 216· Μισιρλή 1995, 340· Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 193.

²³ Καμηλάκης 1999, 42, υποσ. 68· Καμηλάκης 2003, 337, αρ. 2β, 345–6.

Αργότερα τυπώθηκε ένα αντίτυπο (αρ. ευρ. 3659).²⁴ Η χάλκινη πλάκα της δεύτερης χαλκογραφίας ανήκε στον Δημοσθένη Πουρή²⁵ και αντίτυπό της (11,5 × 9,5 εκ.) βρίσκεται στην Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (αρ. ευρ. 2407). Ίσως οι δύο χαλκογραφίες —μαζί με μίαν ακόμα που απεικονίζει τον Άγιο Νικόλαο, βρίσκεται στην Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (αρ. ευρ. 5682) και με τεχνοτροπικά κριτήρια αποδίδεται στον Γύζη ως πιθανό φίλιο δώρημα του Αντώνιου Βεβελάκη, ο οποίος σχεδίασε τον άγιο,²⁶ προς τον συνώνυμο του αγίου φίλο του Γύζη, που θα περνούσε τη μορφή του στον χαλκό, ενώ η χάραξη του έχει γίνει στην πίσω όψη, στο verso, της χάλκινης πλάκας με τους Άγιους Δέκα Μάρτυρες— να μην είναι άσχετες προς τις βραβευμένες χαλκογραφίες του Γύζη των χρόνων 1860–62 (σχολικά έτη 1859–62), οι οποίες δυστυχώς δεν έχουν εντοπιστεί ούτε στο αρχείο του Βασιλικού Πολυτεχνείου ούτε στον αθηναϊκό Τύπο.²⁷ Το 1865, με υποτροφία του Πανελληνίου Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας Τήνου, ο νεαρός Γύζης κατευθύνθηκε στο Μόναχο, όπου σπούδασε στην Ακαδημία Καλών Τεχνών. Στη βαυαρική πρωτεύουσα γνώρισε την καταξίωση, συμμετέσχε σε μεγάλες εκθέσεις, κατέλαβε σημαντικές θέσεις (το 1888 εξελέγη τακτικός καθηγητής της Ακαδημίας Καλών Τεχνών) και κατέλιπε πολυσύνθετο έργο (ηθογραφίες, προσωπογραφίες, νεκρές φύσεις, αλληγορικές συνθέσεις, αφίσες, διπλώματα και μετάλλια) που συνδυάζει τον ρεαλισμό με τον ιδεαλισμό, αξιοποιεί μορφές του Jugendstil, και προσεγγίζει τα όρια του συμβολισμού, σε ευθεία αντιστοιχία με τον κόσμο των ιδεών, την αγάπη του για τη μουσική, τα προσωπικά του οράματα και την πικρή ανάμνηση της πατρίδας του. Τις τελευταίες μέρες του έγραψε σε χαρτάκι με ερυθρό μελάνι, αισθανόμενος ξένος —αυτός, ο αναγνωρισμένος και μακριά από τον τόπο του!— στη Γερμανία: «Η Μάννα μου Ελλάς δ' εμέ δεν έχει το μητρικόν γάλα, δ' ου αναπτύσσονται και μεγαλώνουν αι τέχναι. Έπρεπε να καταφύγω εις παραμάνναν, ήτις είναι μεν ικανή να αναπτύξη συν τα τέκνα αυτής και ξένων εθνών τέκνα, αλλά...».²⁸

Το 1887 ο Γύζης πικράθηκε πολύ με την αντιμετώπισή του και από το Πανεπιστήμιο Αθηνών: επί πρυτανείας Γεωργίου Καραμήτσα (1834–1904), η παραγγελία του χρυσοκεντημένου λαβάρου του δόθηκε ταυτόχρονα στον Γύζη²⁹ και στον νεότερό του Γεώργιο Ιακω-

Εικ. 4. Νικόλα Γύζη, *Τμώλος*, χαλκογραφία, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (Χρήστου 1994).

²⁴ Καλλιγιάς 1981, 212, υποσ. 12.

²⁵ Προφανώς είναι ο εργοστασιάρχης οινόπνευματοποιίας και ποτοποιίας στον Πειραιά από το 1868 Δημοσθένης Π. Πουρής (†1918), φημισμένος για το κονιάκ του, βλ. Χατζηγιάννου 1923, 2: 311.

²⁶ Καμηλάκης 2003, 346.

²⁷ Μπόλης 2000, 343.

²⁸ Δροσίνης και Κορομηλάς 1953, 270.

²⁹ Λυδάκης 1976, 197–8· Καλλιγιάς 1981, 131–3· Μισιρλή 1995, 260, 264. — Με την ευκαιρία των επετειακών εκδηλώσεων για τη συμπλήρωση 180ετίας από την ίδρυση του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, οργανώθηκε έκθεση με θέμα *Το Λάβαρο του Πανεπιστημίου Αθηνών: Σύγχρονες εικαστικές προσεγγίσεις* στο Μουσείο Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, από τις 6 Μαΐου έως τις 31 Δεκεμβρίου 2017 (επιμέλεια και συντονισμός

βίδη (1853–1932), συντοπίτη του πρύτανη· ο Γύζης δέχτηκε τότε μειωτικές κρίσεις για το έργο του από την εφημερίδα *Επιθεώρησις*³⁰ —έγραφε στον υποστηρικτή και πεθερό του Νικόλαο Νάζο: «Παρατηρώ με λύπην μου ότι ολίγοι είναι εκείνοι οίτινες με αγαπώσι, και δεν είμαι ούτε κακός ούτε εσκέφθην ποτέ να βλάψω τινά. Το αληθές είναι ότι ποτέ δεν εκολάκευσα ούτε επλήρωσά τινά διά να με επαινέση, πληρωμένους επαίνους και αξιώσεις δεν τας θέλω», και σε υστερόγραφο: «[...] μου αρέσουν οι έπαινοι και αι αξιώσεις όταν μοι τας δίδουν διά την ικανότητά μου, άλλως δεν τας θέλω».³¹

Έργα του Γύζη βρίσκονται σε ιδρύματα (Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Νέα Πινακοθήκη Μονάχου, Εθνική Πινακοθήκη Βικτόριας [Μελβούρνη], Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών – Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία, Πινακοθήκη Ευάγγελου Αβέρωφ [Μέτσοβο], Πινακοθήκη Δήμου Λάρισας – Συλλογή Γ.Ι. Κατσίγρα, Ίδρυμα Ευριπίδη Κουτλίδη, Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη, Συλλογή Πανελληνίου Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας Τήνου, Τράπεζα της Ελλάδος και Alpha Bank), και σε συλλογές.

Η λανθάνουσα χαλκογραφία του Γύζη που μας απασχολεί (Εικ. 5, 8 × 6 εκ.) έχει δημοσιευτεί, τυπωμένη με μίαν από τις τεχνικές ή τις μεθόδους της φωτοχαρακτικής,³² στη μονογραφία για την καλλιτεχνική δημιουργία του, που την κυκλοφόρησε το 1902 στη σειρά των μονογραφιών του για καλλιτέχνες, με υπεύθυνο τον ζωγράφο και ιστορικό της τέχνης Hermann Knackfuss (1848–1915), ο εκδοτικός οίκος Velhagen & Klasing με έδρα του το Μπίλεφελντ και τη Λειψία.³³

Εικ. 5. Νικόλα Γύζη, *Παιδί (Τηλέμαχος Γύζης)*, π. 1899, χαλκογραφία (Montandon 1902).

Ειρήνη Σαββανή, έρευνα Ειρήνη Σαββανή – Μυρσίνη Πήχου, επιμέλεια καταλόγου Ειρήνη Σαββανή – Κωνσταντίνος Καψιμάλλης, σχεδιασμός έκθεσης Ειρήνη Σαββανή – Κωνσταντίνος Καψιμάλλης – Έλενα Κίττα). Στην έκθεση πήραν μέρος με έργα εμπνευσμένα από το λάβαρο του Γύζη οι καλλιτέχνες Αντώνιος (Παναγόπουλος, γ. 1957), Δημήτρης Ζουρούδης (γ. 1956), Πελαγία Κυριαζή (γ. 1954), Ελένη Λύρα (γ. 1969), Κύριλλος Σαρρής (γ. 1950), Δήμητρα Σιατερλή (γ. 1952), Δημήτρης Σκουρογιάννης (γ. 1973), Άγγελος Σκούρτης (γ. 1949), Γιώργος Χατζημιχάλης (γ. 1954) και Γιάννης Ψυχοπαίδης (γ. 1945). Στο πλαίσιο αυτό, έγινε η ημερίδα *Ελληνική αρχαιότητα, σύμβολα και ζητήματα υποδοχής στο 19ο αιώνα: Το παράδειγμα του Λαβάρου του Νικολάου Γύζη*, στο Μουσείο Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, στις 2 Δεκεμβρίου 2017, με σχετικές ανακοινώσεις.

³⁰ Αμφικτύων 1887.

³¹ Καλλιγιάς 1981, 206. — Στο τέλος, δίπλα στην υπογραφή του, ο Γύζης σημειώνει: «Αφού αναγνώσετε την παρούσαν, παρακαλώ να την σχίσετε»... (Καλλιγιάς 1981, 238, υποσ. 3).

³² Για τις τεχνικές και τις μεθόδους της φωτοχαρακτικής βλ. Παυλόπουλος 2011, 131.

³³ Montandon 1902, 145, εικ. 153. — Δεκαοκτώ συναφείς με τη χαλκογραφία μας μήτρες σε επιχαλκωμένο χάλυβα, υλοποιημένες με τεχνικές της φωτοχαρακτικής, διαστάσεων 5,5 × 5 – 18 × 12,5 εκ., έχουν εντοπιστεί στα

Δουλεμένη ως γραμμική οξυγραφία —μέθοδος της χαλκογραφίας στην οποία χρησιμοποιείται διάλυμα νιτρικού οξέος και νερού, το λεγόμενο στην Ελλάδα από τον ΙΗ' αιώνα «ασημόνερο» ή «αψύ νερό»—,³⁴ η χαλκογραφία χρονολογείται γύρω στο 1899,³⁵ υπό την προϋπόθεση ότι απεικονίζει τον νεαρό γιο του ζωγράφου Τηλέμαχο.

Παιδικές μορφές ο Γύζης ζωγράφησε αρκετές φορές: πρόκειται για μέλη της οικογένειάς του, που τα απεικονίζει σαν για να ξεφύγει από την κούραση της ζωής, με ένα πνεύμα ελευθερίας στην όλη σύνθεση. Σώζεται αμφίγραπτη ελαιογραφία σε τσίγκο με παιδί που σφυρίζει, γύρω στο 1901,³⁶ έργο το οποίο προσεγγίζει τη μορφή της χαλκογραφίας μας. Το 1898 μαθαίνουμε, χάρη σε επιστολή του Γύζη,³⁷ ότι η κρατική επιτροπή αγορών του Μονάχου επέλεξε και πρότεινε να αγοραστούν δύο κορνιζαρισμένες συνθέσεις του με λευκή κιμωλία σε μαύρο χαρτί για τη Συλλογή Χαλκογραφιών της πόλης, που σημαίνει ότι ο ζωγράφος πουλούσε έργα του σε ελαφριά ύλη, άρα και χαρακτηριστικά. Από την ίδια περίοδο της καλλιτεχνικής δημιουργίας του προέρχεται και το ζωγραφικό έργο *Ο μικρός Σάτυρος* της Συλλογής του Ιδρύματος Ευριπίδη Κουτλίδη,³⁸ έργο που σχετίζεται με τη χαλκογραφία μας. Το χαρακτηριστικό του πρέπει να συνδεθεί και με τα εκφραστικά κεφάλια, τα *tronies*, των προσωπογραφιών του μεγάλου Rembrandt (1606–1669).³⁹ Κέντρο στα χαρακτηριστικά των δύο αυτών ζωγράφων είναι τα βλέμματα. Ο Γύζης όμως προχωρεί και σε σχεδόν εξπρεσιονιστικό *ante litteram* χαρακτηρισμό του παιδιού, με την ανέμελη έκφραση και με τα πονηρά μάτια.

Είναι περίεργο, αλλά η χαλκογραφία αυτή δεν επανεμφανίστηκε σε εκδόσεις σχετικές με τον Γύζη. Δυστυχώς δεν σώθηκε το ημερολόγιο που κρατούσε ο ζωγράφος και ήταν στην κατοχή του γιου του Τηλέμαχου, καθώς το εξαφάνισε ο βομβαρδισμός του Ελληνικού στις 7 Ιανουαρίου 1944.⁴⁰ Από εκείνο, πηγή του Montandon, θα μπορούσαμε να μάθουμε κάτι παραπάνω για το έργο. Δεν φάνηκε ούτε η χαλκογραφημένη μήτρα του ούτε καν ένα αντίτυπό του —μήπως χάθηκαν, παρατημένα μέσα στο κατεστραμμένο κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σπίτι του ζωγράφου και των δύο θυγατέρων του στο Μόναχο; Ο επαρκής μελετητής της ιστορίας της ελληνικής χαρακτηριστικής του ΙΘ' αιώνα συνειδητοποιεί και για αυτό το χαρακτηριστικό του Γύζη όσα είχε αναφέρει ο λογοτέχνης και τεχνοκρίτης της εφημερίδας *Ελεύθερον Βήμα* Ζαχαρίας Παπαντωνίου (1877–1940), με αφορμή την έκθεση έργων του ζωγράφου που οργάνωσε ο Σύλλογος των Φιλοτέχνων το 1928 στο Ιλίου Μέλαθρον: «ήτο ιδιοσυγκρασία “κοπιώδης” [...]

Γιάννενα, στο Μουσείο Τυπογραφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, και σχετίζονται με την εικονογράφηση της γερμανικής μονογραφίας για τον Γύζη, με κείμενο του ρουμανικής καταγωγής τεχνοκρίτη Marcel [Henri] Montandon (1875–1941). Φέρουν στη βάση τους χαραγμένο το ονοματεπώνυμο του δραστηριοποιημένου στη Λειψία από το 1862 τυπογράφου Albert Fischer, ο οποίος φέρεται να τύπωσε και τη μονογραφία, όπως διαβάζουμε στη σελίδα πίσω από τον μεγάλο τίτλο της έκδοσης. Ευχαριστούμε από τη θέση αυτή τον Κωνσταντίνο Αράπη, απόφοιτο του Τμήματος Τεχνολογίας Γραφικών Τεχνών του ΤΕΙ Αθηνών, που μας γνωστοποίησε την ύπαρξη των μητρών. Στο 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Γραφικών Τεχνών & 2ο Θερινό Εργαστήριο Γραφικών Τεχνών, οργανωμένο από το Μουσείο Τυπογραφίας & Τεχνολογίας Γραφικών Τεχνών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, στις 2 Ιουλίου 2018, έγινε, στο Συνεδριακό Κέντρο Κάρολος Παπούλιας, η ανακοίνωση των Κωνσταντίνου Αράπη και Μάριου Τσιγώνια (Μουσείο Τυπογραφίας και Τεχνολογίας Γραφικών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων), Νικόλαου Ε. Ζαφειρόπουλου, Δημήτριου Αναγνωστόπουλου και Δημήτριου Μοσχόβα (Τμήμα Επιστήμης Υλικών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων) «Μελέτη και ταυτοποίηση των εκτυπωτικών μητρών του Μουσείου Τυπογραφίας & Τεχνολογίας Γραφικών Τεχνών με θεματολογία από το έργο του Νικολάου Γύζη».

³⁴ Παυλόπουλος 2011, 98.

³⁵ Μπόλης και Παυλόπουλος 2012, 194.

³⁶ Μισιρλή 1995, 200, 376, αρ. 150.

³⁷ Δροσίνης και Κορομηλάς 1953, 234–5.

³⁸ Μισιρλή 1995, 254, 255, 380, αρ. 200.

³⁹ Bevers κ.ά. 1991, 160–9 (H. Bevers), 170–283· Χρήστου 2008, 162.

⁴⁰ Τσάτσος 1952, 1000, υποσ. 1 (αναδημοσίευση: Τσάτσος 2001, 92, υποσ. 10)· Τσάτσος 1956, 5 (αναδημοσίευση: Τσάτσος 2001, 109)· Καλλιγιάς 1981, 9· Μισιρλή 1995, 13.

«τον κατείχεν ο πόθος του εκλεκτού και του τελείου, και για κάθε δημιουργίαν του, και την πιο μικρή, έχυne το αίμα της καρδιάς του».⁴¹

«Εμπνέομαι ως παιδί, αλλά πού ο καιρός, τα μέσα και η δύναμις όπως εκτελέσω αυτές [τας εικόνας] —και προς τι τούτο; Αφού οι άνθρωποι δεν με εννοούν, αχ Λύτρα μου, τι να σου ειπώ, δεν λέγονται ό,τι αισθάνεται η καρδιά μου», έγραφε ο Γύζης στον συμπατριώτη, στενό φίλο και ομότεχνό του Νικηφόρο Λύτρα (1832–1904) από το Μόναχο το 1899,⁴² έτος περί το οποίο μάλλον χρονολογείται και η χαλκογραφία που παρουσιάζουμε.

⁴¹ Παπαντωνίου 1928· 1966, 104· Καλλιγιάς 1981, 158–9.

⁴² Καλλιγιάς 1981, 208.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αμφικτύων 1887: «Πομπή», *Επιθεώρησις*, 19/5/1887.
- Beyers κ.ά. 1991. *Rembrandt. Der Meister und seine Werkstatt*, Τόμος 2: *Zeichnungen und Radierungen*, München, Paris, London: Schirmer/Mosel.
- Δροσίνης, Γ. Επιμ. 1938. *Γεώργιος Νάζος και το Ωδείο Αθηνών*. Αθήνα: Εστία.
- Δροσίνης, Γ. και Λ.Γ. Κορομηλάς. Επιμ. 1953. *Επιστολαί του Νικολάου Γύζη*. Αθήνα: Εκλογή.
- Καλλιγιάς, Μ. 1981. *Νικόλας Γύζης. Η ζωή και το έργο του*. Νεοελληνική Προσωπογραφία Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Καλογερόπουλος, Τ. 1998. *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής. Από τον Ορφέα έως σήμερα*, 6 τόμοι. Αθήνα: Γιαλλελής.
- Καμηλάκης, Χ.Κ. 1999. *Ο μητροπολιτικός ιερός ναός Τα Εισόδια της Θεοτόκου Ρεθύμνου και τα περι αυτόν κτίσματα και παρεκκλήσια*. Ρέθυμνο: Χ.Κ. Καμηλάκης.
- _____. 2003. «Αντώνιος Χατζη Γεωργίου Βεβελάκης, Ρεθύμνιος Κρης Ζωγράφος (1819–1914)». Διδ. διατριβή, ΕΚΠΑ.
- Καρυκόπουλος, Π. 2008. *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784–1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*. Επιμέλεια Λ. Δρούλια και Γ. Κουτσοπανάγου. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Λυδάκης, Σ. 1976. *Η ιστορία της νεοελληνικής ζωγραφικής (16ος–20ός αιώνας)*. Οι Έλληνες Ζωγράφοι 3. Αθήνα: Μέλισσα.
- Μισιρλή, Ν. 1995. *Γύζης*. Αθήνα: Αδάμ.
- Montandon, M. 1902 (εισαγωγή F. von Lenbach). *Gysis. Mit Porträt und 155 Abbildungen nach Gemälden und Zeichnungen*. Künstler-Monographien 59. Bielefeld, Leipzig: Velhagen & Klasing.
- Μπόλης, Ι.Ν. 2000. «Οι καλλιτεχνικές εκθέσεις. Οι καλλιτέχνες και το κοινό τους στην Αθήνα του 19ου αιώνα». Διδ. διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Μπόλης Γ. και Δ. Παυλόπουλος. 2012. *Ελληνική Χαρακτική, 1843–1915. Ιστορία – Λεξικό Χαρακτών*. Αθήνα: Da Vinci.
- Μυκονιάτης, Η. 1984. «Ο γλύπτης Ιωάννης Κόσσοσ (1822–1873)». *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 22:377–458.
- Ολύμπια 1859. Επιτροπή Ολυμπίων και Κληροδοτημάτων 1859. *Ολύμπια του 1859. Γενική έκθεσις, υποβληθείσα εις την Α.Μ. τον Βασιλέα, υπό του προέδρου της επί των Ολυμπίων Επιτροπής*. Αθήνα: Επιτροπή Ολυμπίων και Κληροδοτημάτων.
- Πανδώρα 1853: [Ραγκαβής, Α. Ρ.:] «Περί πελαργών», *Πανδώρα. Σύγγραμμα περιοδικόν εκδιδόμενον δις του μηνός*, 88: 399, 401.
- Παπαδημητρίου, Ν. 1990. *Οι συγγραφείς της αθηναϊκής δημοσιογραφίας*, 3 τόμοι. Αθήνα: Χρήστος Γιοβάνης.
- Παπαντωνίου, Ζ. 1928. «Το έργο του Γκύζη». *Ελεύθερον Βήμα*, 15/3/1928.
- _____. 1966. *Κριτικά*. Επιμέλεια Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Παυλόπουλος, Δ. 2011. *Χαρακτική – Γραφικές Τέχνες. Ιστορία – Τεχνικές – Μέθοδοι – Γλωσσάρια Όρων*. Αθήνα: Color Network.
- Τσάτσος, Θ. 1952. «Το σχέδιο και το χρώμα στο έργο του Ν. Γύζη». *Νέα Εστία* 602:995–1000.
- _____. 1956. «Η μορφή του Ν. Γύζη όπως βγαίνει από τα γράμματά του». *Ζυγός* 13:5–6, 22.
- _____. 2001. *Γύρω από την ζωγραφική. Αισθητικά δοκίμια*, 2η έκδ. Αθήνα: Γαβριηλίδης.
- Χατζηιωάννου, Ι. 1923. *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος, 1821–1921. Η Χρυσή Βίβλος του Ελληνισμού, Βιομηχανία – Εμπόριον*. Αθήνα: Ιωάν. Χρ. Χατζηιωάννου.
- Χρήστου, Χ. 1994. *Ελληνική Τέχνη. Νεοελληνική Χαρακτική*. Επιμέλεια – βιογραφικά σημειώματα Δ. Παυλόπουλος. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- _____. 2008. *Ρέμπραντ φαν Ράιν, Η Ζωή και το Έργο μιας Μεγαλοφυΐας. Τετρακόσια χρόνια από τη γέννησή του (1606–1669)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, Γραφείο Έρευνας Νεοελληνικής Τέχνης.
- Χρυσογέλου-Κατσή, Ά. 2008. *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784–1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*. Επιμέλεια Λ. Δρούλια και Γ. Κουτσοπανάγου, Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.